

František Fajfr

Philosophia ancilla theologiae rediviva. Hromádkův pokus o obnovu toho hesla
(Česká mysl 26, 1930, s. 460-466)

Hromádkův spis o Masarykovi porušuje tradiční poměr, jaký se ustálil mezi českou filosofií a teologií. Byl to poměr dvou mocí, mezi nimiž nebylo duchovního styku. Na periferiích obou stran docházelo sice k bojům, ale pokrokářství i klerikalismus jsou příliš vzdáleny od ústředního ducha filosofie i teologie, jsou příliš ponořeny do společenského života, takže jsou jen historickým děním. Teologie nedávala naší filosofii nic: ani podnět ani problém ani látku k přemýšlení ani ji nenutila k obraně. Český protestantismus do války dokonce ani neměl vlastní teologie. I poměr filosofie a náboženství byl do války indiferentní, kromě Masaryka. Dnes je nálada pro náboženství ve společnosti příznivá. Není to zásluhou ani filosofie ani teologie. Společnost sama se začala po válce ohlížet po náboženství a hledat náboženskou nauku. Církev a teologie tím nesporně získávají, filosofie aspoň nepřímo jako každým rozhojněním a zintenzivněním života. Náboženské vědomí zahajuje rozhodnější postup, a u teologie namísto rozpačitého omlouvání, na které jsme byli u ní dosud zvyklí, nastupuje teologické sebevědomí. Došlo-li už ke konfliktu české filosofie s teologií, je přirozeno, že se stal právě Masaryk jeho nárazníkovým problémem. Předmětem Hromádkova spisu je ovšem Masaryk, ale jeho tendencí není jen pochopit Masarykovu filosofii a podat její výklad. Masaryk je pouhou příležitostí a zprostředkující konkrétní látkou ke kritice celé filosofie a k jejímu přehodnocení.

Hromádkova kritika je namířena především proti pozitivismu. To však není dáno jen tím, že předmětem jeho práce je Masarykova filosofie, která nutí zabývat se pozitivismem, protože se ho sama drží, ale zároveň už jej také potírá. Hromádkovi je totiž pozitivismus jen zjevným a eminentním naturalismem, který podle Hromádky je společnou podstatou veškeré filosofie, takže překonat tento pozitivismus-naturalismus znamená mu překonat filosofické stanovisko vůbec, uznat filosofii za míň než teologii. Hromádkovi běží o tento zásadní poměr podřadivosti filosofie. Filosofii nebyla dosud u nás podána výzva tak energická.

Duší Hromádkova názoru je myšlenka naprosté transcendence Boha a tudíž naprosté odluky celé myšlenkové a životní struktury náboženské od nenáboženské: svět, jeho poznání vědecké, i dějiny a jejich poznání i tvoření, i filosofie jsou vesměs zásadně a podstatně odděleny od Boha, náboženství a teologie.

Člověk sám nemůže poznat pravdu, neboť to, co sám poznává, není všechno a hlavně to není ta doopravdy konečná podstata a pravda sama. ... Ač je pesimismus energií křesťanské nauky, nelze lidskému duchu ani křesťanskému přestat na tomto deprimujícím vědomí. Filosofické myšlení, které se ostatně také z něho rodí, překonává jej různě: některé filosofie jej vyvracejí ukazující, že se i člověk může povznést do stavu dokonalého poznání a mravnosti; pozitivismus se nás snaží přesvědčit, že tu běží o pojetí psychologicky sice pochopitelná, ale bezpředmětná, irrelevantní a logicky neřešitelná. Křesťanství překonává pesimismus naukou o zjevení a o milosti. Pracuje kontrastem: napřed nic, potom všechno.

Všimneme si jen důsledků pro poměr filosofie a teologie. Není pro mne hlavní věcí diskutovat o náboženských představách, také mi neběží o to, hájit výlučně pozitivismus.

Osnovnou myšlenkou Hromádkovy argumentace je přesvědčení, že filosofie jest pouze výkladem světa. To znamená, jak Hromádka často opakuje, že filosofii je Bůh nanejvýš jen explikativním pojmem, pouze součástíou pojmové konstrukce, mající myšlenkově zobrazit svět. Bůh ve filosofii je pouze filosofickým pojmem, tj. určitou fází pojmového výkladu dovedeného abstrakcí a noetickou kritikou až k jakémusi nejvyššímu pojmu, jenž má objímat a organizovat celou pojmovou strukturu pod ním, respektive jenž je jejím výsledkem. Hromádka ukazuje, jak tento „Bůh ve filosofii“ je jen pomyslem, nikoli realitou. ...

Ale to platí stejně o teologii. Proč a v jakém smyslu je „Bůh v teologii“ realitou na rozdíl od pomyslu ve filosofii? To nelze jen tak tvrdit. Je-li Bůh v teologii realitou, pak je celá teologie ten Bůh, neboť teologie je soustava, a soustava je pouze rozvedením něčeho, co rozvedené v soustavu zůstává v ní stále týmž, respektive celá soustava zůstává stále tím, čeho je rozvedením. Hromádkova distinkce pomyslnosti filosofie a reálnosti teologie, z níž má pro nás vyplývat podřadnost prvé, není platná.

S druhé strany není tím dokázáno, že filosofie nepoznává reálného Boha na rozdíl od teologie. To znamená: nemusíme ani filosofii nebo vědu chápat jen jako soustavu pomyslů existujících jen v mysli a tam se nějak pohybujících, nýbrž můžeme v ní spatřovat realitu ve vědomí přítomnou. Pojem věci je věc ve vědomí přítomná. ... Proč by tedy také filosofie nemohla být realitou uvědomenou? Proč by nebyl také „Bůh ve filosofii“ reálný Bůh? Hromádka úporně tvrdí, že je to jen pomysl (postulát, ideál mravní), ale nedokazuje to. To, že filosofie jest myšlení, je jedna stránka její, ale to neznamená, že rezultáty myšlení jsou pouze stínovité útvary bez reality. ...

Hromádkův pokus distinkcí pomyslného Boha ve filosofii a reálného v teologii vyznačit podřadnost filosofie selhává. ... Musíme tedy jít za vzdálenějším důvodem této distinkce a podřadnosti filosofie jí vyznačené. Tím důvodem je princip zjevení: teologie je podle Hromádky rezultát zjevení, filosofie rezultát myšlení, a zjevení pak je reálný fakt, ovšem zázračný, tj. logicky nekoordinovatelný, neúměrný, výlučný.

Analyzujme toto tvrzení za předpokladu, že se zatím odříkáme vůbec kritiky pojmu zjevení: především musíme uznat, že místem zjevení není teologie. Reálný Bůh se zajisté ani podle Hromádky nezjevuje v teologii. V tom ohledu nemá teologie zase žádnou přednost před filosofií, tj. nemá do sebe více pravdy a reality než filosofie. Jediným místem, kde se Bůh zjevuje, je pouze náboženství, to znamená: jen „Bůh v náboženství“ je opravdu reálný Bůh, zjevený, jen náboženství je realita Boha ve vědomí po pravdě přítomná, jen tu není rozdíl mezi Bohem ve skutečnosti a Bohem ve vědomí člověka. Náboženství jediné, jímž v původní a reálné podstatě jest vlastně jen to zjevení samo, je živou identitou Boha reálného a Boha člověkem duchovně pojatého, poznaného.

Pak ale náboženství takto je samo realitou, momentem reality. Náboženství není myšlení o Bohu, není to systematický a metodický postup myšlenek, pohyb pojmů, teorie, nýbrž právě kus reality. To znamená tedy, že mezi filosofií a teologií z jedné strany a náboženstvím ze strany druhé je stejná distance jako mezi jakýmkoli objektem a myšlením o tomto objektu (vědou o něm). Teologie sama je zrovna tak vně tohoto faktu (náboženského) jako filosofie a tak jako je, filosoficky řečeno, i věda vně svého objektu. I když se Bůh zjevil, nevyplývá z toho žádná povýšenost teologie nad filosofií, neboť obě dvě jsou vůči tomuto faktu postaveny jako myslící vědomí vůči faktu jakémukoli.

V čem tedy spočívá rozdíl filosofie a teologie? Rozdíl opravdu jest, ale takový, jenž mi právě odůvodňuje nadřadnost filosofie. Teologie je pouze zvláštní řeč, kterou si vytváří náboženství, aby se zachovalo, respektive aby si zachovalo něco ze svých elementů, jimiž žije. Kdyby náboženství zůstalo jen tou němou reálnou událostí, žilo by asi tak jako květina, působilo by jako přírodní síla, pouhou svou skutkovou faktičností. Člověk by měl náboženství jen v tom náboženském okamžiku, jímž jest zjevení. Tento okamžik by patrně účinkoval (vzhledem k zázračnosti faktu zjevení jako absolutní počátek), ale člověk sám by při tom nebyl. Jakmile by se ocitl mimo okamžik zjevení, nevěděl by zase nic o Bohu, třebaže by jednal potom jinak. Existence teologie právě odporuje jejímu pojmu jedinečného faktu zjevení, tj. jestliže pojem zjevení osobního (v jednotlivých individuálních vědomích se opakujícího) vydává už za filosoficko-naturalistický pomysl a tudíž za nereálný.

Teologie je pokus o vyjádření náboženského zážitku (opouštím tedy už rezervovanost k pojmu a slovu „zjevení“). Teologie jest fáze náboženství, je to náboženství promyšlené a tím prodloužené ve zvláštní soustavu pojmovou asi v tomtéž smyslu jako mravnost nezůstává

pouhým aktivním životem (praxí), nýbrž rozšiřuje se také v mravnost promyšlenou, formulovanou v soustavu mravních zásad, která existuje jen v mysli (mravnost platící ve společnosti na rozdíl od mravnosti projevující se skutkově ve společnosti). Jako mravnost v tomto smyslu je myšlenkovou fází jednání minulého a příštího, myšlenkovým reziduem minulého života mravního a myšlenkovou anticipací a modelem života příštího, tak je i teologie myšlenkovou fází náboženství, myšlenkovým rozvojem prožitého náboženského zážitku a možnosti neboli ideou náboženského života příštího.

Filosofie, ač si činí objektem myšlení i Boha, zdá se na prvý pohled neostýchavě arogantní, hrubě naturalistickou formou vědomí na rozdíl od posvátné vědy teologie, kterou ovládá úcta a bázeň náboženská. Na tom je právě vidět, jak je teologie bezprostředním prodloužením a pokračováním náboženského zážitku, jak podléhá jeho afektivní náplni, třebaže ji už přetváří v pojmy a myšlenky, v soustavu metodickou, v řeč, v soubor vět. Čím blíže k zážitku, tím více jsou výrazy této náboženské dialektiky afektivnější a obraznější, tím více jsou vzaty z tohoto světa, ze smyslového obrazu, neboť svět (smyslů) je nejspíše po ruce pro okamžité a pojmovým myšlením ještě nevyrobené vyjádření. Proto je teologie mnohem přirozenější, ale také přírodnější způsob myšlení než filosofie, je mnohem více dána tou přírodou náboženského zážitku, jeho životní realností a plností, jeho syrovou existencí. Filosofie je proti tomu myšlení zprostředkované, ovládané zřetelem logického postupu a systému více než afektivním a životním významem látky filosoficky promyšlené....

Vůči filosofii patří teologie i se svým náboženstvím do oblasti skutečnosti tak jako mravnost platná ve společnosti (mravní názory doby) spolu s mravností skutkovou (praxí), nebo pozitivní právní řád zákonný s juristickou dogmatikou a s reálním proudem právních jednání. ... Teologie se nemůže zabývat filosofií, aniž by zanedbala svůj úkol a sama se sobě odcizila, filosofie však, zabývající se teologií, sama se děje; filosofie vyrůstá z teologie a z náboženství, ale přerůstá je. Teologie i s náboženstvím právě tak jako mravní názory s mravní praxí nebo věda s realitou, o níž jest sama teorií, mohou, respektive nutně jsou objektem filosofie, ale filosofie není a nemůže být objektem ani teologie ani náboženství ani mravnosti ani vědy. ...

Priznám se, že jsem dlouho nechápal, co chtěl Masaryk říci slovy, že je sice od polyteismu k monoteismu malý krok, ale těžký je přechod od náboženství zjeveného k nezjevenému. Je to ovšem řečeno příliš ve formě filosofie dějin jako většinou všechno, co Masaryk říká o náboženství. Snad je tu asi tento smysl: také nábožensky žít při plném vědomí, s plným uvědoměním a za účinné přítomnosti veškeré vzdělanosti vědecké a filosofické a nevracet se pro náboženství do přírodního stavu, neodkládat pro získání náboženského zážitku vědeckou a filosofickou vzdělanost. Žárlivý Bůh a nicota lidská patří do náboženské etnologie.

Člověk je bytost myslící, dokonalostí člověka je rozum. Spoléhat na rozum, tím, co je v člověku nejdokonalejší, usilovat k pravdě, rozumem poznávat Boha, nemůže být omyl a hřích. Podle Comta se člověk stává čím dál tím náboženštější. V jiném smyslu než jaký mu dával Comte je to výrok správný. Filosofie je vskutku sama bohoslužbou.

Schéma poměru filosofie a teologie, které tu naznačuji, je abstraktní, teprve podrobnější náplní by se mohlo stát určitější filosofií. Dalo by se shrnout v těchto několik poznámek:

1. Pomyslnost a realnost není kritériem filosofie a teologie. Jako soustavy pojmových určení jsou oba útvary pomyslnými. Pokud v pojmech vidíme reality, možno pokládat obsah filosofie i teologie za uvědomenou realitu.
2. Místem zjevení je náboženství, nikoli filosofie, ale také ne teologie. Fakt zjevení je oběma vnější.
3. Teologie je bezprostřední přeměna živé skutečnosti náboženského zážitku v pomyslnou strukturu pojmovou.

4. Filosofie je myšlení zprostředkované, a proto je logicky nadřaděna nejen náboženství, nýbrž i teologii.
5. Dokonalostí člověka je rozum. Proto je filosofie dokonalostí bohopocty.